

**ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ
У ДІЯЛЬНОСТІ НЕДІЛЬНИХ ШКІЛ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ 50-х – НА ПОЧАТКУ 60-х рр. ХІХ ст.**

У статті розглянуто діяльність недільних шкіл України наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. Саме у цей час відбувався бурхливий розвиток методики початкового навчання, було нагромаджено багатий методичний матеріал навчання учнів грамоті із застосуванням нової прогресивної звукової методики, що отримав подальше розповсюдження у вітчизняних початкових школах різних типів.

Ключові слова: початкова школа, недільні школи, методика.

В статье рассмотрена деятельность воскресных школ Украины в конце 50-х - начале 60-х гг. Именно в это время происходило бурное развитие методики начального обучения, было накоплено богатый методический материал обучения учащихся грамоте с применением новой прогрессивной звуковой методики, что получило дальнейшее распространение в отечественных начальных школах различных типов.

Ключевые слова: начальная школа, воскресные школы, методика.

Summary. The article describes the activities of the Sunday schools of Ukraine in the late 50's - early 60-ies. It was at this time there is a rapid development of methods of primary education, had accumulated a rich methodological material teaching students to read and write using a new progressive sound methodology that has been further spread in the local primary schools of various types.

Keywords: elementary school, Sunday schools, technique.

Важливою умовою успішної реалізації завдань початкової освіти є не лише пошук нових дієвих теоретичних та практичних розробок, а й вивчення, узагальнення та творче переосмислення історико-педагогічного досвіду розвитку початкової освіти в Україні, подальше використання його окремих положень для удосконалення та оновлення цієї ланки освіти.

Особливим типом шкіл системи початкової освіти, досвід яких є цінним і сьогодні, були недільні школи, створені наприкінці 50-х - на

початку 60 рр. XIX ст. для просвіти працюючих дітей та молоді. Заняття у таких закладах, як правило, призначалися у вихідні дні, звідки і назва цього типу шкіл, хоча вони безумовно належали до закладів початкової ланки освіти, що було офіційно визнаним. Так, у Правилах міністерства освіти 1860 р. зазначалося, що недільна школа «за курсом і обсягом навчання належить до одного розряду з повітовими училищами відомства міністерства народної освіти» [1, с. 52].

Особлива організація навчання у недільних школах (обмеження часу, змінюваність складу, необов'язковість відвідування занять, різний рівень підготовки слухачів тощо), вимагала від вчителів пошуку нових методик початкового навчання, які з часом розповсюдилися і у інших типах початкових шкіл [2]. Тому досвід діяльності недільних шкіл являє собою важливий об'єкт уваги вчених, вивчення якого дозволяє глибше розкрити особливості становлення вітчизняної методики початкового навчання. Виходячи з цього, **метою статті** є дослідження діяльності недільних шкіл України наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. - у час, коли відбувався бурхливий розвиток методики початкового навчання, було нагромаджено багатий методичний матеріал навчання учнів грамоті із застосуванням нової прогресивної звукової методики.

Однією з перших недільних шкіл, не тільки на території України, а й у межах усєї Російської імперії, стала школа відкрита, за свідченням автора статті, надрукованої у журналі «Керівництво для сільських пастирів» (1860 р.) Троцького, «на початку другої половини 1859 року», скоріш за все у вересні місяці, у Катеринославі вчителем Панченко [1, с. 10, 41]. За свідченням сучасників, ця школа була досить спрощеного типу [3, с. 82], що пояснювалося відсутністю відпрацьованої системи організації початкової освіти у школах подібного типу.

У подальшому навчально-виховний процес таких шкіл було вдосконалено, саме в них було впроваджено та апробовано нові форми та методи навчання. Так, слідом за Катеринославською, за ініціативою професора київського університету П. Павлова та дозволом попечителя київського навчального округу М. Пирогова, було створено недільну школу у місті Києві «для майстрових хлопців і взагалі неграмотних людей, які не мали часу протягом тижня займатися читанням та письмом» (газета «Київський телеграф», 23 вересня 1859 року) [6].

Урочисте відкриття Київської недільної школи відбулося 11 жовтня 1859 року у приміщенні повітового дворянського училища на Подолі

[6, с. 12]. Першими учнями стали 50 чоловік, які бажали навчатися. У подальшому кількість слухачів швидко зростала.

Розвиток початкової освіти відбувався в умовах поступового звільнення народу від кріпацтва («Маніфест про відміну кріпацтва» був підписаний Олександром I 19 лютого 1861 року), коли особливо гостро постало питання про підвищення рівня письменності широких верств населення.

Відзначимо, що у цей час проблема розвитку початкової освіти в Україні полягала не лише в недостатній кількості шкіл для народу, але і в незадовільній якості навчально-виховного процесу в них, не розробленості методики початкової освіти. Народні школи, що діяли наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. (до 1863 р.), орієнтувалася в організації діяльності на документи початку – першої половини XIX ст. («Новий статут навчальних закладів, підвідомчих університетам» 5 листопада 1804 р.; «Новий статут гімназій, повітових та парафіяльних училищ» 8 грудня 1828 р.), в яких методичні питання початкового навчання майже не визначалися.

У цей час основною універсальною формою навчання у початкових школах України, як і сьогодні, був урок, формою підсумкового контролю – іспит. Проте, методичне наповнення тогочасного уроку значно відрізнялося від сучасного і не було обумовлено жодним державним документом. Обираючи методику навчання, вчителі часто були змушені або користуватися застарілими обґрунтованими раніше методиками організації навчально-виховного процесу народної школи, або здійснювати емпіричний пошук нових не апробованих раніше форм та методів.

Навчання читанню, що складало важливу частину навчально-виховного процесу початкової школи, на першому етапі її розвитку відбувалося у більшості шкіл за досить консервативною буквоскладовою методикою. Заучування назв букв, що було покладено в основу цієї методики, відволікало дітей від самого процесу оволодіння навиками читання, гальмувало його, перетворюючи на просте заучування слів та цілих текстів. Підкреслимо, що подібні методи викладання, хоча і реалізовувалися у більшості початкових шкіл, які діяли наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст., вже не задовольняли освітні потреби вчителів та учнів. Це привело до впровадження у навчально-виховний процес нових методик навчання читанню, основною з яких була звукова методика Золотова. За свідченням джерел того часу вперше звуковий метод почали застосо-

увати у недільних школах, які виникли на Україні наприкінці 50-х рр. XIX ст. [1, с.10, 18].

Цей факт пояснюється тим, що саме призначення недільних шкіл – за короткої час вихідних дати початкові знання та уміння малограмотному простому народу - передбачало застосування у навчально-виховному процесі спрощених і, за браком часу, більш ефективних методик навчання ніж ті, які були загальноприйняті у початковій школі початку – середини XIX ст. На підтвердження цієї думки процитуємо циркуляр міністра внутрішніх справ від 22 березня 1860 р. Ланського: «У деяких містах для розповсюдження грамотності та розвитку моральності у ремісничих класах визнано корисним влаштувати недільні школи для учнів ремісників, а також працівників... з тим, щоб кожної неділі, після ранішньої обідні, навчати їх не більше ніж півтори години грамоті за простою метою, викладати правила християнської віри і займати учнів недільним читанням» [1, с. 44-45; 6].

Саме у навчально-виховному процесі цих шкіл поступово «вироблялися ті прийоми навчання абетці, які тепер стали такими звичними та загальновідомими» - зазначає автор статті, надрукованої у журналі «Керівництво для сільських пастирів» (1860 р.). Таким чином, вже наприкінці першого етапу розвитку початкової освіти відомості про звукову методику навчання читанню отримали досить значене розповсюдження серед вчителів і, хоча згадана методика ще не застосовувалася в усіх початкових школах, була вже «загальновідомою». Характеризуючи методику навчання грамоті у недільних школах автор зазначеної вище статі пише: «Система навчання прийнята тут класна, а метода – Золотова, яку, проте, викладачі видозмінюють за власним розсудом» [1, с. 19]. Наводиться приклад вчителя, який займався із зовсім неписьменними учнями, застосовуючи прийом, названий автором статті «аналітичним». Так, вчитель обирав декілька слів із складних літер, де кожен склад повторювався, розмішував зображення складів на дошці, виголошував їх сам, а потім неодноразово запитував кожного учня, привчаючи їх до зображення літер, що складали слово. Після ґрунтовного засвоєння учнями слів, вчитель розподіляв їх на склади і навчав учнів за тією ж методикою неодноразового повторення. Коли учні вміли узнавати склади навіть, якщо вони знаходилися в інших словах, вчитель розділяв їх на окремі літери, які таким само чином засвоювалися учнями. Після засвоєння усіх літер абетки учні мали навчитися самостійно складати різні слова, а потім вже переходили до читання за книгами [5, с. 37].

Педагогами була розроблена й інша модифікація звукової методики навчання читанню – «синтетична». За цією методикою вчитель спочатку знайомив учнів з голосними літерами абетки, розміщуючи їх на дошці. Потім додавав до голосних приголосні літери, утворюючи прямі та зворотні склади, доводячи до свідомості учні, що у складах приголосні без голосних не можуть бути виголошені (тобто немає літери бе, а є - бб). Засвоївши вигляд складу, діти переходили до складання слів [5, с. 43].

За даними джерел того часу, застосування вчителями звукового методу навчання читанню, дозволяло досягти вражаючих результатів. У якості приклада наводиться досвід вчителя недільної школи Г. Андрузького, що навчив читати учня за три уроки, при чому, після дев'яти уроків хлопець читав вже побіжно [4].

Слід зауважити, що вироблена у новостворених у 50-60-х рр. XIX ст. недільних школах України (у м. Києві, м. Катеринославі), методика навчання грамоті мала розповсюдження в усіх відкритих пізніше недільних школах, зокрема, у й школі заснованій 12 червня 1860 р. у м. Москва. Цей факт отримав значний суспільний резонанс, зокрема, у друкованих виданнях того часу зазначалося: «Навчання неграмотних відбувалося за звуковою метою, яка тоді ще так мало застосовувалася, що використання її у московських недільних школах було відзначено у всіх відомостях про ці школи» [3, с. 116].

У цілому, зазначимо, що наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. в Україні саме недільні школи відіграли важливу роль у розробці та впровадженні нових прогресивних методик викладання різних предметів початкового навчання. Проте, відомостей про «викладання письма, читання з тими, що засвоїли абетку, та вивченні арифметики» у недільних школах цього часу збереглося не багато. Відомо лише, що «...усе інше викладання, після вивчення абетки, також йшло, за допомогою прийомів, які були вироблені безпосередньо тут, у самих недільних школах» [1, с. 20].

Збереглися уривчасті відомості про те, що наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. окрім читання у таких школах навчали письму. При чому, викладання цих двох предметів здійснювалося у безпосередньому зв'язку - за допомогою письма діти краще засвоювали звуки та склади. Виходячи з цього методика навчання письму у нижчих класах полягала у копіюванні літер, представлених на дошці, «що допомагало читанню і привчало руку до деяких правильних рухів» [5, с. 47]. Подібний підхід до навчання письму та грамоті взагалі відповідав поглядам прогресивних педагогів та навіть офіційній думці на методику викладання у початковій

школі: «...у нижчих класах, поки дитина у належній мірі ще не дозріла, граматику слід вивчати практично, і кожне правило витягувати з прикладів, неодноразово та різноманітно повторюваних» [5, с. XV].

Арифметика у недільних школах викладалася за методикою Грубе, яка за своєю простотою значно сприяла розвитку в учнів практичних навичок швидкого розумового числення [1, с. 20].

Зазначимо, що і Катеринославська, і Київська, й інші новостворені школи рухалися непротореними шляхами, оскільки досвіду недільної початкової освіти народу на той час не існувало, а розроблені та апробовані у початковій освіті початку – середини XIX ст. зміст, форми і методи навчання, як правило, неможливо було у незміненому вигляді застосувати в умовах недільної школи. Зазначимо, що більшість волонтерів, які ініціювали створення та безпосередньо здійснювали навчання у недільних школах належали до студентства – освіченого, інтелігентного, активного, небайдужого до просвіти народу прошарку суспільства. Керуючись необхідністю пошуку шляхів вирішення проблем, які виникали при організації навчання у недільних школах (обмеження часу, змінюваність складу, необов'язковість відвідування занять, різний рівень підготовки слухачів тощо), студенти - вчителі недільних шкіл розробляли нові засоби початкового навчання (наприклад, навчання читанню за звуковою методикою), які з часом розповсюдилися і у інших типах початкових шкіл.

У цілому, діяльність початкових шкіл України наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. характеризується недосконалістю навчально-виховного процесу, часто початкова освіта давала учням лише навички механічного читання, письма, рахування. Це було пов'язано зі складністю умов роботи вчителів, низьким рівнем їх підготовки, недостатньою розробленістю методичної бази початкового навчання. Проте, саме у цей час відбувався бурхливий розвиток методики початкового навчання. У зв'язку з цим, слід відзначити досвід недільних шкіл України 50-60-х рр. XIX ст., у діяльності яких було накопичено багатий методичний матеріал навчання учнів грамоті із застосуванням нової на той час прогресивної звукової методики.

Вивчення динаміки розповсюдження методик початкового навчання, які були започатковані у недільних школах, у різних типах початкових шкіл України наприкінці XIX – на початку XX ст. є перспективним напрямом подальших історико-педагогічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамов Я. В. Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще / Я. В. Абрамов. – Харьков: т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1896. – 105 с.
2. Андрійчук Н. М. Підготовка вчителя для народних шкіл України (кінець XIX – початок XX століття) як науково методологічна проблема / Н. М. Андрійчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2009. – № 44. – С. 79-83.
3. Андрійчук Н. М. Початкова народна школа кінця XIX – початку XX ст.: ретроспектива її становлення / Н. М. Андрійчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 29. – С. 115-118.
4. Отчеты школ и списки учеников мужской воскресной школы (1873 г.). – ДАХО, ф. 200, оп. 1, спр. 15, 52 арк.
5. Половцов В. Краткие правила преподавания русского языка и грамматики для русских. 2-е изд. – СПб: Тип. военно-учебных заведений 1851. – 56 с., С.XV
6. Струнина Л. Первые воскресные школы в Киеве. / Л. Струнина. – К.: тип. Ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1898. – [2], 22 с.
7. Субтельний О. Україна: Історія: [навч. посібник] / О. Субтельний. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ: Либідь, 1993. – 720 с.